

TAHİRƏ AXUNDZADƏ

ADU

Rəşid Behbudov 134

tahira@mail.ru

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ SÖZLƏRİN LEKSİK-QRAMMATİK MƏNASI HAQQINDA

Xülasə

Məqalədə müasir ingilis dilində sözlərin leksik-qrammatik mənaları araşdırılır. Dilin morfemləri həm ayrılıqda, həm də daha böyük dil vahidlərinin tərkibində leksemlərdə birləşərək ünsiyyətə daxil olurlar. Ənənəvi dilçilikdə sözləri qruplarda və ya siniflərdə qruplaşdırırdılar, yəni *isim*, *sifət*, *səy* və s. Bu qruplaşmalar müəyyən əlamətlər əsasında həyata keçirilirdi və bu əlamətlər ümumi ad altında kateqoriyalarda birləşdirilirdi. Məsələn: ismin halı, kəmiyyət, feilin zamanları, şəxs və kəmiyyət kateqoriyalarını fərqləndirirdilər.

Dildə olan hər bir sözün öz mənası vardır. Sözün forması və mənası arasındakı əlaqə ixtiyari hesab edilir. Bu da işarələyənə işarələnən arasında birbaşa əlaqə olmadığını göstərir. Əks halda eyni reallıqlar müxtəlif dillərdə eyni cür səslənərdi. Sözün bir neçə mənası da ola bilər ki, bu da bir söz = bir məna formulunun doğru olmadığını göstəricisidir.

Sözlər cəmiyyətin dilə olan ehtiyacının ödəmək üçündür və dildə olan sözlər bir-birlə bağlıdır. Bunlar ya tarixi qohumluğu, ya da müasir dildə semantik və fonetik oxşarlığa əsaslanır. F.Veysəlli yazır ki, hər bir sözü onunla semantik cəhətdən bağlı olan sözlərlə bir sırada qoymaq olar. Sözlər forma etibarı ilə qruplaşdırıla bilərlər. Burada əsas əlamət kimi sözün strukturu götürülür. Məlum olduğu kimi, quruluşuna görə sözlər *sadə*, *düzəltmə* və *mürəkkəb* ola bilər. Sözlər həmçinin fəal və qeyri-fəallığa görə də bölünə bilər. Fəal sözlər daha çox və tez-tez işlədilən sözlər hesab edilir. Geniş mənada bu və ya digər sözün işlənməsi məqamdan, ətraf mühitə münasibətdən və danışanın intellektual səviyyəsindən asılıdır. Sözlərin sintaqmatik planda seçilməsi və birləşmədə işlədilməsi çox mühüm məsələ hesab edilir. Bu zaman sözlər arasında leksik həmrəylik olmalıdır. Qeyri-fəal sözlər isə yalnız konkret danışmaq məqamında və danışanın elmi səviyyəsindən asılı olaraq reallaşır. Sözlər bəzən bir-birinə elə qovuşur ki, onlar bütöv cümlə təsiri belə bağışlaya bilərlər. Xüsusilə ingilis dilində belə hallara tez-tez rast gəlmək olur. Bu zaman bir neçə isim ardıcıl gəlir və bir cümlənin yükünü daşıyır.

F.Veysəlli yazır ki, sözün yekdil tərfi hələ də dəqiq deyildir. O yazır: “Yazılı dildə bunu çox asanlıqla təyin edirlər. Burada çap vərəqində boşluqlar arasında gələn hər bir vahidi söz adlandıranlar az deyildir.

Məlum olduğu kimi, canlı danışmaq yazılı formada çevikliyi və gözlənilməz birləşmələrin yaranması ilə səciyyələnir. Yazılı formanı olduğu kimi şifahi danışığa cəlb edə bilmərik. Burada danışmaq aktının ardıcılığı, yəni kontinuum gözlənilməlidir.

Yazılı dilin danışmada dəyişikliyə uğraması da mümkündür. Məlumdur ki, söz semantik vahiddir və onun konkret mənası vardır. Bundan əlavə, söz fonetik cəhətdən formalaşmış bütövdür və onun özünün vurğusu olmalıdır. Söz, həmçinin başqa vahidlərdən ayrı şəkildə də işlədilə bilər. Belə iddia edilir ki, söz təklildə də mənaya malik dil vahididir.

Açar sözlər: söz, məna, leksik, qrammatik, isim, sadə, düzəltmə, mürəkkəb

Sözlər cəmiyyətin dilə olan ehtiyacının ödəmək üçündür və dildə olan sözlər bir-birlə bağlıdır. Bunlar ya tarixi qohumluğu, ya da müasir dildə semantik və fonetik oxşarlığa

əsaslanır. F.Veysəlli yazır ki, hər bir sözü onunla semantik cəhətdən bağlı olan sözlərlə bir sırada qoymaq olar (2, s. 100). Sözlər forma etibarı ilə qruplaşdırıla bilərlər. Burada əsas əlamət kimi sözün strukturu götürülür. Məlum olduğu kimi, quruluşuna görə sözlər sadə, düzəltmə və mürəkkəb ola bilər.

F.Veysəlli yazır ki, sözün yekdil tərfi hələ də dəqiq deyildir (2, s.139). O yazır: “Yazılı dildə bunu çox asanlıqla təyin edirlər. Burada çap vərəqində boşluqlar arasında gələn hər bir vahidi söz adlandıranlar az deyildir (2, s.139).

Yazılı dilin danışıqda dəyişikliyə uğraması da mümkündür. Məlumdur ki, söz semantik vahiddir və onun konkret mənası vardır. Bundan əlavə, söz fonetik cəhətdən formalaşmış bütövdür və onun özünün vurğusu olmalıdır. Söz, həmçinin başqa vahidlərdən ayrı şəkildə də işlədilə bilər. Belə iddia edilir ki, söz təklildə də mənaya malik dil vahididir (4, s.42). Lakin F.Veysəlli bu fikirlə razılaşmır. O, bununla bağlı olaraq yazır ki, heç də hər bir söz yalnız bir mənə ifadə edə bilməz (2, s.142).

Bəzi sözlər birdən daha çox sinifə aid ola bilər. Məsələn, ingilis dilində steel ‘polad’ və cotton ‘pambıq’ sözlərini götürək. A steel bridge is very hard ‘Polad körpü çox möhkəmdir’ və Cotton comes from Egypt ‘Pambıq Misirdə yetişir’ və A cotton shirt is very light ‘Pambıq köynək çox yüngüldür’ nümunələrini nəzərdən keçirək.

Göründüyü kimi, nümunələrdəki sözlər həm isim, həm də sifət kimi işlədilmişdir. Steel və cotton sözləri həm isim, həm də sifət kimi işlədilə bilər. İndi isə isimlərin sifət kimi işlənməsini nəzərdən keçirdək: bus stop ‘avtobus dayanacağı’, shoe polish ‘ayaqqabı rəngi’, bread shop ‘çörək mağazası’ və s. Bu kimi sözlərin mövqelərini də müəyyən etmək lazım gəlir. Burada diqqət verilməli məsələlərdən biri odur ki, ingilis dilində istənilən isim digər bir ismin əvvəlində işlənərək sözönlərini əvəz edə bilər. Məsələn: bus stop = a stop for buses, shoe polish = a polish for shoes və s. Bu cür sözünü ilə əvəz olunan sözlərin siyahısını artırmaq olar. Məsələn: bus stop girl, bus stop girl inquiry, bus stop girl inquiry row və s.

İngilis dilində bir neçə sinifə aid olan sözlər çoxdur. Məsələn: love ‘sevmək; sevgi’ və work ‘işləmək; iş’ kimi sözləri götürək. Bu sözlər hər isim, həm də feil kimi işləyə bilər. Yaxud: safe ‘təhlükəsiz’ və choice ‘seçim’ sözlərini götürək. Bu sözlər sifət və isim kimi işlədilə bilər. Yaxud: round ‘dəyirmi, yumuru, dairəvi, girdə və s.’ sözü. Bu söz situasiyadan asılı olaraq isim, sifət, feil, sözünü və zərf kimi işləyə bilər. Məsələn:

A round of toast ‘dəyirmi tost’, a round of ball ‘yumuru top’, to round the Horn ‘buynuzu fırlatmaq’, round the mulberry bush ‘tut ağacının başına dolanmaq’, Make it go round! ‘Kef et; boş ver!’

Beləliklə, sözün sadəcə olaraq vahid mənalar ifadə etməsini iddia etmək düzgün deyildir. Digər tərəfdən, ingilis dilində sit down ‘əyləş’ və stand up ‘ayağa dur’ söz birləşmələrini mənaca tərkib hissələrinə bölmək mümkün deyildir. Çox idiomlar və frazeoloji birləşmələr var ki, onların mənasının ayrı-ayrı komponentlərdən ibarət olduğunu demək olmaz.

Belə olduqda L.Blumfildin “söz ən kiçik sərbəst formadır” tərfi özünü doğrultmur. Çünki heç vaxt ayrılıqda işləyən formalar ən kiçik sərbəst formada ola bilməzlər (4, s.45).

İsimlər də adətən iki formada mövcud olur. Məsələn: cat –cats ‘pişik-pişiklər’, bag-bags ‘çanta-çantalar’ və s. Lakin brother ‘qardaş’ sözünün cəmdə iki forması vardır: brothers ‘qardaşlar’, brethren ‘əqidə qardaşları’ və s.

Beləliklə, məlum olur ki, sözlərin tərkibində elə elementlər var ki, onların hər biri öz qrammatik mənalarını qoruyub saxlaya bilər. Sözlərin tərkibində olan element, yaxud fleksiya sintaksisə xidmət edir.

Ənənəvi dilçilikdə və qrammatikada mənə əsas götürülür və sözlər səkkiz qrupda ümumiləşdirilir: isim, əvəzlilik, sifət, feil, bağlayıcı, sözünü, nida, zərf.

Ənənəvi qrammatika adətən “nitq hissələri”-nin təqdimatı ilə başlayır. “Nitq hissələri” termini müasir qrammatika kitablarında “söz sinifləri” (word classes) adı altında təqdim edilir (7, s.58).

Sözlərin bu cür təsnif edilməsi qədim yunan filosofları Platon, Aristotel və digərlərinin nitq hissələrinin bölgüsü barədə fikirləri ilə üst-üstə düşür. Məsələn, qədim yunan alimi Deonius da 2000 il bundan əvvəl nitq hissələrinin səkkiz bölgüsünü vermişdir. Onlardan altısı yuxarıda yazdıqlarımızla eynidir. Digər ikisi isə participle (feili sifət) və article (artikl) adlandırılmışdır. Deoniusun bölgüsü bütövlükdə morfologiyaya əsaslanırdı.

Sözün mənasının fərqləndirilməsində funksiya da vacib rol oynayır. Yəni sözün mübtəda, tamamlıq, təyin və s. kimi funksiyalarda olması da onun hansı sinifə aid olmasını şərtləndirən amillərdən hesab edilir.

O.Musayev müasir ingilis dilində ismə aid olan qrammatik əlamətləri aşağıdakı kimi müəyyən etmişdir (4, s. 4):

1) İsim aşağıdakı bir sıra şəkilçilər vasitəsilə düzəldilə bilər:

-er (-or), -ness, -ment, -hood, -ism, -ance, -ing və s.

Məsələn: writer 'yazıçı', sailor 'dənizçi', government 'hökumət', darkness 'qaranlıq', girlhood 'qızlıq', heroism 'qəhrəmanlıq', attendance 'davamiyyət', the writing 'yazı' və s.

2) İsimlərin qarşısında adətən müəyyənlik və ya qeyri-müəyyənlik artikli işlədilə bilər.

Məsələn:

An ocean 'ocean', a lake 'göl', a woman 'qadın', a boy 'oğlan', the world 'dünya', the universe 'bəşəriyyət' və s.

L.V.Kauşanskaya yazır ki, ismə aid olanın artikillə işlənmə səbəbinə görə, bəzən ancaq sözün qarşısında işlənmiş artikl onun isim olmasını bildirir (7, s. 120). Məsələn:

A five is a mark. 'Beş qiymətdir'.

The apple is on the table. 'Alma stolun üstündədir'.

3) İsim əşyalılıq bildirdiyi üçün onun qarşısında əlamət və ya keyfiyyət bildirən təyin işlənə bilər. Məsələn:

A deep ocean 'qərin okean', a new blouse 'yeni köynək', a beautiful woman 'gözəl qadın', a kind man 'mehriban insan' və s.

4) İsim (sayıla bilən) tək və cəm formada işlənə bilər. Məsələn:

A chair – chairs 'stul-stullar', a girl-girls 'qız-qızlar', a glass- glasses 'bardaq-bardaqlar' və s.

5) İsim sözünü ilə işlənilir. Məsələn:

Of the garden 'bağçanın', to school 'məktəbə', in the street 'küçədə', in the park 'parkda', on the wall 'divarda', at the table 'stolun yanında', near the desk 'partanın yanında' və s.

6) O.Musayev yazır ki, isim cümlədə mübtəda, tamamlıq, predikativ, təyin, zərflilik (sözünü ilə birlikdə) funksiyasında işlənə bilər (4, s.14).

İngilis dilində isimlər morfoloji quruluşuna və mənasına görə müəyyən qruplara bölünür ki, bunlar da ismin təsnifi kimi qəbul edilir.

Müasir ingilis dilində isimlər aşağıdakı kimi təsnif edilir:

1) Sadə isimlər. Bu isimlər yalnız bir kökdən ibarət olur. Məsələn:

A woman 'qadın', a chair 'stul', a flower 'gül', a tree 'ağac', a book 'kitab' və s.

2) Düzəltmə isimlər. Kök və affiksdən ibarət olan isimlərə düzəltmə isimlər deyilir.

Məsələn:

A worker 'fəhlə', friendship 'dostluq', freedom 'azadlıq', translation 'tərcümə', rerepair 'yenidən təmir' və s.

3) Mürəkkəb isimlər. İki və daha artıq kökdən ibarət olan isimlərə mürəkkəb isimlər deyilir. Məsələn:

A pear tree 'armud ağacı', a bluebell 'zəngçiçəyi', a pickpocket 'oğru', a playing boy 'oynayan oğlan', An English man 'ingilis' və s.

O.İ. Musayev kimi L.V.Kauşanskaya da isimləri sadə, düzəltmə və mürəkkəb olmaqla 3 qrupa bölür (4, s. 6):

1) Sadə isimlər nə ön şəkilçilər nə də son şəkilçilər qəbul edirlər. Məsələn: a chair 'stul', a table 'stol', a room 'otaq', a map 'xəritə', fish 'balıq' və s.

2) Düzəltmə isimlərdə öz və son şəkilçilərin, yaxud da hər ikisinin olması müşahidə edilir.

Mürəkkəb isimlər iki və daha çox kökdən yaranır və onlarda adətən bir vurğu olur. Qeyd etmək lazımdır ki, mürəkkəb isimlərin mənaları onları təşkil edən komponentlərdən fərqlənir.

İstifadə edilən ədəbiyyat

1. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998, 284 s.
2. Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: Mütərcim, 2013, 420 s.
3. Nəbiyeva N.Ə. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində mürəkkəb isimlər. Bakı: Elm və təhsil, 2005, 126 s.
4. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 1986, 368 s.
5. Бархударов Л.С., Щтелинг Д.А. Грамматика английского языка. Москва: Прогресс, 1973, 422 с.
6. Jespersen O. The Philosophy of Grammar. London: Cambridge Press, 1935, 359 p.
7. Kaushanskaya V.L., Covner R.L. English Grammar. Leningrad: Prosveshenie, 1973, p.320.
8. Khaimovich B.S., Rogovskaya B.I. A Course in English Grammar. Moscow: Vysşaja Şkola, 1967, 340 p.
9. Kobrina N.A., Korneyeva E.A., Ossovskaya M.E., Guzeyeva K.A. An English Grammar. Morphology. M.: Prosvescheniye, 1985, 288 p.

Ахундзаде Т.

О лексико-грамматических средствах слова в современном Английском языке

Резюме

В статье рассматриваются лексико-грамматические средства слова в современном английском языке. В нем говорится, что слова используются для обеспечения потребностей общества, а слова на языке связаны друг с другом. Они основываются либо на исторической относительности, либо на сходстве семантического и фонетического. В статье говорится, что слова могут быть сгруппированы по форме. Структура слов используется в качестве основного знака в этом случае.

Наблюдаемые слова, такие как существительные, делятся на несколько групп в соответствии с их морфологической структурой. Они следующие простые, производные и составные. В статье исследуется каждый из этих разделений на основе мнений разных лингвистов, таких как О.Мусаев, Л.В.Каушанская, Р.Ковнер, А.Гусейнов и других.

Такие лингвисты, как Б.С.Хаймович, Б.И.Роговская, рассматривают категорию числа существительных как родственную систему из одного или нескольких объектов. Однако эти авторы ссылаются на орфографические и арифметические правила количественной категории существительных, они никогда не говорят о дополнительном лексическом значении абстрактных существительных и существительных, обозначающих материалы во множественном числе.

В современном английском языке существительные могут быть классифицированы следующим образом: простые существительные, производные существительные и составные существительные. Следующие примеры могут проиллюстрировать

классификацию простых существительных, таких как женщина, стул, дерево, книга и т. д.; Нижеследующее относится к производным существительным, таким как рабочий, свобода, перевод, ремонт и т. д.; Составные существительные состоят из двух или более систем. Примеры к ним могут быть показаны следующим образом: яблоня, синий колокольчик, письменный стол и т. д.

Ключевые слова: слово, значение, лексический, грамматический, существительное, простой, производный, комплекс

Akhundzade T.

On the lexical-grammatical means of words in modern English Summary

The article deals with the lexical-grammatical means of words in modern English. It states that words are used to provide the need of the society, and the words that are in the language are related to each other. This is shown either on the historical relativeness, or on the similarity of semantic and phonetic. The article states that words can be grouped according to their form. The structure of words is used as a main sign in this case.

The words such as the nouns are observed to be divided into some groups according to their morphological structure. They are the following simple, derivative, and compound. The article investigates each of this division basing on the opinions of different linguists such as O.Musayev, L.V.Kaushanskaya, R.Kovner, A.Huseynov and others.

The linguists such as B.S.Khaymovich, B.I.Rogovskaya consider the category of number of nouns as a related system of one or more than one objects. However, these authors refer to the spelling and arithmetic rules of the quantitative of the category of nouns, they never speak about the additional lexical meaning of abstract nouns and the nouns denoting materials in the plural form.

In modern English nouns can be classified like the following: simple nouns, derivative nouns, and compound nouns. The following examples can illustrate the classification of the simple nouns such as *a woman, a chair, a tree, a book* etc.; The following refers to the derivative nouns such as *a worker, freedom, translation, repair*, etc.; The compounds nouns consist of two or more systems. The examples to them can be shown like the following: *apple tree, blue bell, writing table*, etc.

Key words: word, meaning, lexical, grammatical, noun, simple, derivative, compound

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.05.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 17.06.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Fəridə Allahverdiyeva
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur